

СИМВОЛИКАТА НА ЧИСЛАТА В СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРСКИ АПОКРИФИ. ПРОФАНАЦИЯ НА SACRUM ИЛИ САКРАЛИЗИРАНЕ НА PROFANUM?¹

Александра Михалска
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

Александра Михалска. Символика чисел в средновековных болгарских апокрифах. Осквернение священного или сакрализация профанного?

Апокрифы в средновековой болгарской литературе занимают особое место. Они объясняют сложные библейские истины простым способом, и благодаря своему красочному и образному языку доступны для самых низших слоев общества. Хотя апокриф означает «скрытый», он меняет свой характер и становится популярной формой литературы, которая содержит сведения о местной истории, традициях, мифологии и фольклоре. Тем самым в этой маленькой форме соединяются священное и светское – элементы народных верований, причастных к рассказам, которые передают новые христианские истины. Вопрос в заглавии касается трактовки концепции священного и профанного в Апокрифах. Анализируются ритмически возникающая нумерология и привязанность к языческим ритуалам, содержащимся в *Апокрифических молитвах*, *Книгах гадания* или *Вопросах и ответах* и ставится вопрос – это осквернение священного или сакрализация профанного?

Ключевые слова: апокриф, сакральный, светский, символика чисел, средновековый

Aleksandra Michalska. The Symbolism of Numbers in the Medieval Bulgarian Apocrypha. Desecration of the Sacred or Sacralisation of the Profane?

Apocrypha in the medieval Bulgarian literature occupy a special place. They explain complicated biblical truths in a simple way, reaching through their colourful and imaginative language to the lowest strata of society. From their definition “hidden”, apocrypha change their character and become a popular form of literature that contains a message from local stories, traditions, mythology and folklore. The sacred and the profane are skillfully combined in the short form of apocrypha, as elements of folk beliefs implicated in stories transmitting new Christian truths. The question in the title concerns the treatment of the concept of the sacred and the profane in the Apocrypha. Is rhythmically appearing numerology and attachment to pagan rituals

¹ Текстът е написан на български език от авторката и е редактиран от Димитрина Хамзе. – Б. ред.

present in *Apocryphal Prayers, Books of Divination or Questions & Answers* – works analyzed by me – a desecration of the sacred or sacralisation of the profane?

Key words: apocrypha, sacred, profane, symbolism of numbers, medieval

Християнизирването на славянските държави и създаването на църковна организация с богослужение на славянски език поставя началото на славяно-византийската цивилизация, която включва главно България, Сърбия, румънски и руски териториални владения. Съществуват обаче значителни различия между тези страни, що се отнася до степента на влияние на Византия. Най-„податлива“, както може да се очаква, поради местоположението си е България, която всъщност в периода XI – XII век е провинция на империята. Независимо от това обаче тя запазва известна самостоятелност на славянския си език и традиции. Както на Запад, така и по славянските земи се заражда естествен конфликт между християнската култура и езическата народна култура, което води до „християнизация на фолклора“ и „фолклоризация на християнството“ (Клочовски 1998: 185).

През Средновековието Библията се налага като протолитература, изконен обект и мярка за всичко („сбор от пражестовете на Бога“). Независимо от съзнанието на отделния творец всяко индивидуално произведение е било в известен смисъл реплика или вариант на Библията. Средновековният творец не е могъл да се освободи от психологическия и догматичния „натиск“ на Библията. В процеса на предаването ѝ библейската информация е била обогатявана с определени детайли от местната история и локалните вярвания на „участниците в трансмисията“. Твърде често обаче това обогатяване е било придружено от десакрализация, предизвикваща понякога „нарушения в предаването“ и водеща до ереси, които трябва да се унищожават (Наумов 1976: 31 – 32). А. Гуревич пише, че под „прикритието“ на християнските догми продължават да бъдат прокарвани архаични вярвания и представи (Гуревич 1976: 23). Разполагаме с повече сведения за т. нар. „висока“ култура, тъй като тя е документирана, за разлика от „ниската“ култура, за която основен източник на информация са разпространяваните сред народа апокрифи. От тях научаваме, че средновековният човек не се интересува от законите на природата, а от изключителното, свръхестественото, анормалното – също необходими условия да станеш светец. „В християнското чудо са се запазили традициите на народните магии“ (Гуревич 1987: 92). Наред с магията, насочена към природата и нейната съзидателна сила, важна роля изпълнява и магията, ориентирана към човека – заклинанията в апокрифните молитви са използвани като средства за лечение на различни болести.

Мирча Елиаде обаче отбелязва, че „всяко религиозно явление има една обща черта – то противопоставя по свой начин *sacrum* (сакралното, святото) и *profanum* (повседневното, светското). И тъй като религиозните явления обикновено носят отпечатъка на дълга историческа еволюция, трудно е да се установи обхватът на понятието *sacrum*. Сакралното винаги се разкрива в определена историческа ситуация. Следователно всеки документ е двойно по-ценен за нас, тъй като в качеството си на йерофания разкрива вариант на сакралното, а и като част от историята показва определено отношение на човека към него. Доказателство за съществуването на различни разновидности на *sacrum* е, че дадена йерофания се преживява и интерпретира по един начин от религиозния елит, а по друг – от останалата част на обществото. И двете категории документи, регистриращи тези преживявания, са еднакво ценни не само защото възстановяват историята на йерофанията, но преди всичко защото позволяват да се установят вариантите на сакралното, излъчвани от йерофанията. Винаги и независимо от изповядваната религия редом със светските същества и предмети са съществували и сакралните. Все пак обаче, ако нещо представлява въплъщение на сакралното, то тогава в каква степен би запазило валидността на дихотомията *sacrum* – *profanum*? Йерофанията предполага избор, ясно диференциране на своя обект от всичко останало. Обектът се превръща в нейно проявление, когато престане да бъде светски обект и придобие нови „измерения“ – на сакралното. Всичко, което е необикновено, става фокус на магическо-религиозни сили и в зависимост от обстоятелствата – обект на почит или страх в съответствие с амбивалентните чувства, които пробужда свещеното (Елиаде 2000: 19 – 31).

Според гореизложената теория различни варианти на сакралното откриваме именно в апокрифите и тогава бихме си задали въпроса: можем ли просто да наречем езическото/народното профанно, а съдържащото християнски елемент – сакрално? Как бихме могли да назовем процеса на „трансформиране“, на замяна на пропорциите на народните и християнските елементи в произведенията – профанация на сакралното или сакрализация на профанното? Какво е *sacrum* и какво е *profanum* в контекста на историческата еволюция на разказваните истории? Дали използването на символиката на числата в библейските мотиви, както и привеждането на магически практики, в които тя намира място, ни позволяват с един замах да разграничим тези две сфери? Отговорът едва ли е лесен...

Апокрифите в средновековната българска литература заемат специално място. Изпълняват ролята на особен вид „мистичен комикс“ –

както Умберто Еко нарича средновековните стенописи в *Семиология на всекидневния живот*² (Еко 1999: 96), които по много пластичен и картинен начин представят често сложните истини на християнската вяра, преплитащи се с примитивните вярвания преди християнизацията. Те обясняват по прост начин сложните библейски истини, достигат със своя колоритен, въздействащ на въображението език до най-нисшите социални слоеве. По правило „забулени“, тези истини променят характера си и се превръщат в популярна литературна форма, съдържаща посланието на местните разкази, традициите, митологиите и фолклора. Те умело съчетават в малката си форма *sacrum* и *profanum* – елементи от народната вяра, вплетени в истории, които прокарват новите християнски истини. Избраната за изследване тема се отнася до третирането на понятията *sacrum* и *profanum* в апокрифите. Дали ритмично появяващата се символика на числата и привързаността към езическите ритуали, съдържащи се в анализирания от мен апокрифни молитви, гадателни книги или така наречените „въпроси и отговори“, са профанация на *sacrum* или сакрализиране на *profanum*?

Красимир Станчев, Александър Наумов и Донка Петканова в своите изследвания разделят българските апокрифи на подкатегории. Бих искала да се съсредоточа върху избраната от мен част апокрифи, определени от Кр. Станчев като „неофициална извънкултова литература“ (Станчев 1995: 57) – най-отдалечената от изискванията на средновековния канон, често напълно несвързана с християнския свят. Според Д. Петканова това са „вторични“ апокрифи, включени по-късно към апокрифите, „заплашващи истинското християнство“ (Петканова 1997: 264 – 265). А. Наумов пък откроява две групи апокрифи – стимулирани и нестимулирани от Библията. Занимавайки се само с първите, той ги класифицира в зависимост от специфичните им показатели (Наумов 1976: 58 – 76).

„Същността на религията е общението на човека със силата на трансцендентното, която е отвъд всички сензорни познания и която ние наричаме Бог“ – така по примера на Мирча Елиаде разсъждава Манфред Луркер, добавяйки, че нито един култ и нито една религия не може да съществуват без символ, но символът никога не може да изрази всичко. Независимо от това той е форма на общуване с божественото – общуване, което служи, от една страна, на поклонението пред него, а от друга – на подкрепата и освещаването на човешкия живот, на благословенията, благодатта и на защитата от вредните сили (Луркер 1994: 70).

² Оригиналното заглавие е *Semiotologia quotidiana* (1985). – Б. ред.

Освен реалната стойност на числата средновековният човек започва да забелязва съществуването на определени закономерности, особено когато става дума за онези от тях, които участват и редовно се срещат в природните явления и процеси. Колкото по-неуловима е тази закономерност, в толкова по-голяма степен тя се е възприемала като тайнствена сила. Оттук идва мистиката на числата в магията и във всички религии. Съществуват свещени числа – тези, които са били разкрити от боговете, и тези, на които е била приписвана власт над природните явления. „Числото е хармония в качеството си на единство от противоположности (нечетността на единицата и четността на двойката), то създава ред в космоса, в музиката, както и в човешката душа“ (Форстнер 1990: 41). В повечето култури и религии числата са носители на богата символика. Някои от тях са били смятани за свещени или магически. В древни времена са били популярни „вавилонските числа“, на които са се опирали астрологическите изчисления и хороскопите на гадателите. Важно място заемат числата и в персийската митология, в мюсюлманската, старогръцката традиция, а също така и в еврейската култура. Най-често използваните числа във фолклора и митологията намират своето място в Библията и там придобиват други значения, свързани с други събития и хора, и стават свещени за християните. В *Книга Премъдрост Соломонова* четем: „Ти си наредил всичко с мяра, брой и тегло“ (11: 21). Всяко число изразява не само количество, но и идеите, вложени в него, както и представата за личността. В Средновековието свети Августин казва: „Погледнете небето и земята, и морето, и всичко онова, което блести в техните граници горе, пълзи долу, лети или плува. Всичко това има форми, защото има числени измерения. Отнеми ги и няма да остане нищо от тях. От кого тогава идват, ако не от Този, който е създал числото? Числото е условие за съществуване“ (цит. по Форстнер 1990: 55).

България приема начина за обяснение на символиката на числата от Византия. Там, както и в Западна Европа, тази символика се използва както в литературния текст, така и при композиране на творбата, която бива изградена от определен брой глави, раздели или стихове, и този брой има сакрално, символично значение. Според Донка Петканова типичните, често употребявани числа в средновековната българска литература са: 3, 33, 300; 4, 40; 5, 50; 7, 70; 9, 900; 10, 12, 24, 100 (Петканова 1983: 12 – 28). За да се убедя в това, реших да проверя как „работи“ този възглед в подбраните от мен творби. За тази цел ми послужиха апокрифите, събрани в първия том от серията *Стара българска литература* под редакцията на Д. Петканова, които са преведени на

съвременен български език. Това са апокрифи, събрани в разделите *Апокрифни молитви*, *Гадателни книги* и *Въпроси и отговори* (Петканова 1982: 303 – 342).

I. Апокрифни въпроси и отговори. Sacrum и образи на създаване

Както подсказва заглавието, тези творби са изградени на основата на въпроси и отговори. Голяма част от „отговорите“ се основава на съдържанието на апокрифи от Стария и Новия завет – отговорите излагат в съкратен вид съответните епизоди. Други са вдъхновени от Библията или делата на Отците на Църквата, както и от митове и легенди, а някои са просто продукт на човешкото въображение и остроумие. Те обясняват трудни въпроси за света в много аспекти: философско-богословски, библейско-исторически, алегорично-тълковен, и обръщат внимание върху проблеми на етиката и всекидневния живот (Петканова 1997: 283 – 285).

В *Сказание за премъдростта на Григорий, Василий и Йоан Богослов* (съст. Петканова 1982: 331 – 335, 409) се появява закономерност в използването на определени числа. В тази творба можем да посочим следните: 3 и неговите производни, 4 и неговите производни, 6, 7, 9, 12; творбата се състои от разговор между тримата души, споменати в заглавието. И така, появява се въпросът кой първи е назвал Бога? Отговорът е: Сатанаил, първият ангел, изхвърлен от небето четири дни преди създаването на Адам. Следващото число е седем небеса; по-нататък седемте стълба, на които се опира дъното на морето. А къде е бил Бог, когато светът още не е съществувал? – На небето, където има три стаи за Светата Троица. И откъде идват гръмотевиците и светкавиците? – Има два ангела, „носещи гръм“, и два – „носещи светкавици“. А колко са ветровете? – Дванадесет. В отговор на молба за обяснение на съществуването на „четирите планини“ научаваме, че на изток е Лука с човешки образ, на юг – Матей, представен като бик, на запад – Марко като орел, а на север – Йоан като лъв, и всички са с криле (sic!). След това се обяснява как е било създадено името Адам: Бог изпратил своя ангел, който взел от различна посока на света четири думи – „аз, добро, мислете и ер“, има 12 планини, 12 морета и 30 големи реки, едната от които извира от рая и е разделена на четири; има също 30 острова със 70 различни народа и толкова птици, риби и дървета. Отново се появява мотивът за седмото небе, на което е бил изпратен Исаия, взет от утробата на майка си. Денят и нощта са двама противници, които постоянно се борят помежду си. Кой е този човек, който сто години не е бил нито на Земята, нито на Небето, но е управлявал в небесата почти четири години? – Това бил Илия, който не позволил три години и шест месеца

дъжд да падне на Земята. Кой от „праведните“ не е говорил девет месеца и осем дни? – Захарий, когато имал видение. Кой е умрял два пъти и е възкръснал? – Лазар. Колко години е живял Ной след потопа? – Шест. Израилтяните работят за египтяните в продължение на 400 години; морето се е разделило за тях на 12 пътеки, преминали са го 40 000 души, а 400 000 са преминали Йордан. Бог създал Адам на 25 март в шест часа. Научаваме още, че света Елена, докато търсела Светия кръст, намерила три кръста, два от които – на „разбойници“, сложила ги върху едно мъртво момиче и то не възкръснало, тогава разпознала този на Христос, след като го положила върху момичето, и то оживяло. Какво означава пет от земята и две от морето? – Пет хляба и две риби, които Бог благословил. Два ангела отместили камъка от Божия гроб. Какво е синя височина, земна широчина и морска дълбочина? – Силата, мъдростта и разумът, или Светата Троица.

В *Разумник* (съст. Петканова 1982: 335 – 340, 409 – 410) също имаме доста голям избор от числа. Първото се отнася до размера на Слънцето, Луната и звездите – така научаваме, че Слънцето е по-голямо от Земята с 60 „поприща“ („поприще“ е мярка за дължина, около 200 метра), което дава 12 хил. м., Луната е колкото половин Земя, а всяка звезда може да се обиколи за 15 дни; Слънцето има хиляда облика, а Луната – 430; „Ценна“ информация представлява фактът, че Земята „се подпират“ на „висока вода“, която от своя страна е поддържана от голям плосък камък, подкрепян от четири златни кита, те пък са поддържани от огнена река с огън, разпалван от друг огън, дванадесет пъти погорещ. Бог е създал Адам от осем части; има два човешки рода: Адам и Ева; Каин извършил седем злодеяния, когато изчезнали седем части от света; Бог разделил добротата на Адам на седем части; Матусал живял 109 години, жадувайки за ядене, пиене и книги; Адам седи на четвъртото небе и оттам изпраща праведните в рая, а грешните обрича на вечни мъки; 12 хил. и 24 души умират и толкова се раждат всеки ден и всяка нощ; трима от тях почиват в лоното на Авраам, а другите се блъскат пред портите на ада; има седем небеса и Бог почива на седмото; слънцето има 183 ($1 + 8 + 3 = 12$) престола и всяка сутрин го пренасят ангели, а как изгръва и залязва? – След залез ангелите го вземат, занасят го на Божия престол и го поставят на крилото Господне, пеейки песни, а когато са на седмата песен, пренасят отвързаното Слънце на изток и пак го слагат върху Престола.

В *Слово на Господа наш Исус Христос* (съст. Петканова 1982: 340 – 342, 411 – 412) още с първото изречение научаваме, че Лазар е бил възкресен на първия ден на месец март; на 18 март се празнува Цветни-

ца, на 21-ви същия месец Бог се превъплътява, на 22 март е Тайната вечеря, на 23-ти Христос е разпънат на кръста, на 24-ти е погребан, а на 25-и възкръсва (ако поставим една до друга в същата последователност единичните цифри, представляващи сбор от двата елемента на двуцифрените числа, ще получим следната поредица: 9, 3, 4, 5, 6, 7); Христос е живял на земята 33 години и три месеца и се възнесъл на Небето на 3 май в шест часа; Богородица е била на 14 години, когато Ангелът ѝ съобщава благата вест, живяла е 59 години на земята; следващата информация, която получаваме, е, че годината има 52 недели, 365 дни и 8860 часа; разбираме също, че на света има трима царе, като Св. Троица на небето (първото царство е гръцкото – Отец, второто е алеманското – Син, третото е българското – Светият дух); на света има 72 народа, сред които правоверните са 5 (българи, гърци, сирийци, грузинци и руси) с три правоверни книги (на гръцки, български и грузински) и 12 „полуверни“ народи (в това число и поляците): алемани, франки, унгарци, индийци, яковити, арменци, саксонци, албанци, хървати, хизи, немци, маджари. Как се е стигнало до това различаване? – Ной имал трима синове: от единия произлизат правоверните християни, а той имал 8 синове и 8 дъщери, които се плодили безплатно помежду си; от втория произлизат „полуверни“, а третият син бил прокълнат, затова и децата му били прокълнати.

II. Апокрифни молитви. *Sacrum* и магически практики

Те имат своите корени в древността – тогава не са били забранена литература, а равностоен на народното творчество жанр, който изразява вярата в езическите богове, към които се отправят молитви за помощ или заклинания срещу зли сили и болести. Тези апокрифи са просмукани от какви ли не влияния от най-различни традиции и от религиозен синкретизъм – явление типично за елинистическата епоха. Те се променят също и под влиянието на християнската религия, но по същество си остават езически. На мястото на езическите богове се появяват Богородица, Исус, апостолите и светиите. Апокрифните молитви, както и останалите апокрифи, достигат до България през Византия. Българите най-вероятно ги приемат масово в различни редакции, които се разпространяват през VI – X век. Може също така да се предположи, че някои от текстовете са били използвани от народните знахарки и представляват записани народни заклинания. Тези творби не са създавани, за да „обучават“ или да развличат, а да задоволяват определена потребност. За да разберем апокрифните молитви, не трябва да забравяме, че те са резултат от човешката вяра в магическата сила на словото и в не-

говото символично магическо значение. За да „действа“ една молитва, всичко, което се казва в нея, трябва да има отчетливо изражение и да звучи тайнствено. Добре би било да има и определен музикален ритъм, постиган чрез повтарянето на едни и същи думи, а такъв ритъм създават също и повтарящите се (наред с други формулни съчетания) символични числа. В тези молитви се появяват и непризнати от православната църква светци (напр. Сисиний), както и ангели, които не се срещат в Библията (Уриил и др.). Те представят всекидневните проблеми на средновековния човек и не са свързани с религиозните празници. Предназначени са за използване извън църквата и отразяват тревогите, страховете на хората, социалното неравенство и безсилието на човека пред „висшите сили“, от които зависят животът и имотното му състояние (Петканова 1997: 287 – 290).

Молитви против нежит³ (Петканова, съст.. 1981: 303 – 304, 402 – 403)

Единственото ясно видимо и повтарящо се тук число е седем (оттук е лесно да се досетим за неговата преднамерена, неслучайна употреба): „нежит падна от небето“; Иисус слязъл от седмото небе, той го срещнал и го попитал къде отива; тръгнали седем ангели, седем архангели, седем ножа остреши, седем свещи носещи; срещнали ги Михаил и Гавраил (двама, двойка) и ги попитали къде отиват; след това срещнали случайно (с намерението да улучат сърна или елен) нежит и го заплашили, че ако го срещнат на същото място след седем дни, ще го убият.

Молитва против запек (Петканова 1982: 304)

Молитвата е много кратка, но в нея се появява значещото число три, подсилено с трикратно употреба. Започва с обръщение към Света-та Троица, която разказва в първо лице за събитие, случило се на разказвача: той излязъл на огнено поле и намерил огнено езеро, където седели три сестриници, които държали три ястия с рачешки черва: най-старата връзвала, средната развързвала, а най-младата молела Бога водата да може да преминава през човека, за когото се молят.

Молитва против треска (Петканова 1982: 304 – 305)

Характерните числа за тази молитва са две, три, четири и дванадесет: край Червено море седи на каменна кула светият апостол Сисиний и вижда 12 дългокоси жени, които излизат от морето, обладани от дявола. Те са дъщери на Ирод, дошли да тормозят хората. Апостолът се помолил на Бога и той му изпратил два ангела: Сихаил и Анос, а така също и четирима евангелисти, за да спасят човешкия род; те започнали да бият тресавиците с четири железни тояги, причинявайки им три хи-

³ Нежит – според народните вярвания означава демонично същество, олицетворяващо болестите. – Б. ред.

ляди рани на ден; тогава жените започнали да молят за милост, обяснявайки, че са от род, който слави техните имена и от който са избягали „за три дни, през три ниви“; всяка от дванадесетте сестри представя своето „дяволско име“, свързано с болестта, която носи – дванадесетата е най-опасна, защото, когато хване човека, той вече няма да оживее.

Молитва против ухапване от бясно куче или бесен вълк (Петканова 1982: 306)

Тук доминира числото три, появява се и числото девет (три пъти по три), а също и числото две. В молитвата се дават съвети какво да се прави в случай на „ухапване“: трябва да вземеш вино, накиснат хляб и нож, т.е. три неща, и да изречеш молитва към Богородица, разказваща за свети Иван, който отивал да отсече свещеното дърво; по пътя се натъкнал на бесни кучета и вълци, но тогава чул гласа на Отца, Сина и Светия Дух, който го призовал да се върне, да не се страхува и „да даде на човека Божието тяло и кръвта Божия, за да се излекува“. Тази молитва трябва да се чете девет пъти в името на Отца и Сина, и Светия Дух и ако има човек наблизо, да му се даде вино и хляб, а с ножа да се направи кръст; ако човекът е далече, да се излее виното, а ножът да се сложи под камък и в полунощ и да се повтори молитвата два пъти, също в името на Светата Троица.

Молитва против бодej (Петканова 1982: 306)

В тази молитва се срещат числата три и девет. Молитвата изисква да се вземе късче коноп и да се вържат 3 и 9 възела, а докато трае връзването, да се изговаря молитвата: в името на Отца и Сина, и Светия Дух Христос чул странен глас и попитал Архангел Михаил кой издава тези звуци; Архангел Михаил му обяснил, че това е човек – „раб божи“, който „го бодe бодej“; Исус му отговорил да отиде до река Йордан, да вземе парче коноп и да завържи девет възела, а когато отmine болката, да ги хвърли във водата и да изрече: „в името на Отца и Сина, и Светия Дух“.

Молитви при съд (Петканова 1982: 307)

Първият вариант на молитвата започва с обръщението към Отца и Сина, и Светия Дух и към Света Богородица, вторият – само към Светата Троица, третият и четвъртият вариант изобщо не съдържат обръщение. Тук не се срещат особено много числа освен „трите и четирите красоти“, които взел със себе си в рая рабът божи, прероден като младенец. Друго число е 327 ($3 + 2 + 7 = 12$) – на железните ключове, оловни и медни, които държи светата денница, излизаща от Аврамовото лоно и на която се моли човекът. Тези ключове трябва да „заключат ума, сърцето и езика“ на тези, които мислят зло за него. Всъщност такава е посланието на всички молитви от този тип.

Молитва на свети Георги при тръгване на път (Петканова 1982: 308)

Тук се появяват числата пет, три, четири и 318 (толкова са били Светите отци, събрали се на първия Никеийския събор през 325 г.). Молещият се обръща към свети Георги – „слънчевото слънце“, който укротил петима елински царе (антивизантийски елемент?), след което се обръща към Христос с молба за „връзване на устата, ръцете и краката“ на всичките му противници; това трябва да извърши „със силата“ на Светата Троица, Богородица, ангелите, светците мъченици, четиримата евангелисти и 318 „светци, които са били в Никея“. Прави впечатление поетичното начало на тази молитва: „Облякох се в небеса, покрих се с облаци, препасах се с кръста и помолих бога и свети Георги. Слънцето беше от дясната ми страна, а месецът над главата ми, звездите около мене“.

Молитва против уроки по пчелите (Петканова 1982: 309)

Тук доминираща е ролята на числото три: обръщението към Светата Троица. В началото молещият се изисква да се вземат три стъбълца от тиква и три от лоза, а също три „вейки от плет“, после с три камъка на входа трябва три пъти да се прикади с тамян през първия ден на месец март – третия месец от годината. Молитвата се превръща в разказ за това как св. Зосим срещнал рой „блажени пчели“ и ги попитал къде летят. След като научил, че летят към Галилейската планина, наредил им да се върнат при раба божи и там да градят своите „къщи“. Последното изречение констатира, че благодарение на свети Зосим пчелите на молещия се върнали при своята майка.

Молитва против оток на кон (Петканова 1982: 309)

Отново три е доминиращо число: трябва да се намери суха кост от кон и с нея да се баят заклинания 3 пъти и после тя да се остави на мястото, откъдето е била взета; след това трябва да се очертае с нея болното място и да се изрекат определени думи в името на Светата Троица. И тук започва историята: човекът, за чийто кон се отправя молитвата, вървял и плакал, и накрая срещнал Богородица и светите предсказатели Козма и Дамян (и други). Те го попитали защо плаче, а той им казал, че любимият му кон гасне, защото раната от забилия се в нея в трън забирала. Тогава прорицателите му рекли да се върне при „раба божи“ и да „вземе суха кост и да пренесе болестта върху нея, а тя от своя страна да я предаде на земята, а земята – на тревата, а тревата – на росата, а росата – на слънцето, а слънцето – на гората, а гората – на вятъра, за да се разсее като вятър и да няма нито връх, нито корен“. Накрая трябва да се изговори три пъти следното: „Да застанем със страх“.

Молитва против гръм (Петканова 1982: 310)

Тук срещаме числото, произлизащо от три – 300, и както обикновено, присъства и Светата Троица: „триста ангели въртят гърмящото колело и пращат дъждове и мълнии на земята, наблюдават също нещастията на извършителите“. Лицето моли за помощ „свс силата на тези ангели“ да се помогне на раба божи, „носещ Светата Троица“, но изпитващ страх от гърма, злия човек и дяволите.

Молитва срещу вятър (Петканова 1982: 310)

Тук срещаме числата седем, дванадесет и 318: има седем вятъра и седем огъня, различаващи се по топлина; срещнала ги Богородица с дванадесетте апостоли и ги попитала къде отиват, а те отговорили, че отиват „при човека да му ослепят очите, да му оглушат ушите, жилите да му извадят и кръвта му да пролеят“. Богородица и 12-те апостоли тогава отговорили, че ги превръщат в 318 „Отци от Никея“, за да не причинят никакво зло на раба божи. В края на молитвата се дава съвет да я носим със себе си, ако искаме да намерим избавление во веки веков.

Молитва против вреден дъжд (Петканова 1982: 310 – 311)

Доминиращо число тук е четири и неговите производни: в началото е отбелязано, че молитвата трябва да се чете на Гергьовден, на Възнесение Господне и на Св. Дух, на четирите краища на селото до три пъти. След това попът хвали Бога, че добре е направил, като е наредил на Архангел Михаил да пази реките от дявола – Бог прокудил дявола от реките, за да няма той власт над християнския труд и да не го унищожава с голям дъжд. Молещият заклева дявола в Бога, Богородица Мария, Йосиф и ангелите, в четирите краища на небесата, четиримата евангелисти, Йерусалим, дванадесетте (3 x 4) апостоли, шестнадесетте пророци (4 x 4), четиридесетте мъченици (4 x 10), Йоан Кръстител, 318 Свети Отци, събрани в Никея, в четирите реки: Фисон, Гион, Тигър и Ефрат, във възкресението на Лазар, възкресението на Христос, в „двете светила“, създадени от Бог (слънцето и луната), и други... И всичко това с цел дяволът да не унищожава човешкото благо с големи дъждове.

Молитва против дяволи и вещици (Петканова 1982: 312)

Тук отново се налага числото четири и шестнадесет: молещият извиква всички ангели с Архангел Михаил и апостолите Петър и Павел; и идва „невидимото“ от небето и прогонва мора, вещиците и дявола от „четирите страни“, и това се е случва в полунощ, когато „всичко е заспало“. В края на молитвата лицето подчертава, че „при раба божи“ няма място за тези зли сили, защото при него живеят четиримата евангелисти, шестнадесетте пророци, които „ще бранят раба божи в името на Отца и Сина и Светия Дух“.

Молитва на Свети Архангел Михаил против мора и вещици, вампири и вятър, които са през деня и нощта (Петканова 1982: 312 – 313)

Единственото число, което се споменава тук, е дванадесет – толкова имена изброява вещицата, която оковала във вериги Архангел Михаил, и която го молела да я освободи, кълнейки се, че там, където се произнесат нейните имена, няма да влезе никакъв дявол завинаги.

Молитва на свети Сисин, Исидор, Симеон и Теодор (Петканова 1982: 313)

Присъстващите числа са: 5, 6, 2, 40; Сисин отишъл на лов и му се явил ангел, за да му каже, че той трябва да отиде при сестра си, която имала петима синове, защото дяволът ги отвлякъл, а искал да вземе и шестия – новородения; И така, Сисин тръгнал при сестра си, която се била затворила с две слугини в мраморна кула, където била събрала храна за шест години; дяволът се бил преобразил в Сисин и успял да я измами, влязъл в кулата и убил детето; Сисин, призван на помощ, се втурнал да преследва дявола, а пътя му посочвали един явор и едно маслиново дърво; той издърпал дявола от морето и му заповядал да върне децата, които, както се оказало, бил погълнал, и дяволът се съгласил да ги върне, при условие че Сисин повърне майчиното си мляко; с Божията помощ Сисин направил всичко това и по негова заповед дяволът се закле в небесните сили и в четиридесетте попове, които постоянно пеят на небето, че там, където се споменава името му и се изрича молитва, няма да има място за него.

III. Гадателни книги – *sacrum* и елементи на пророчества
(съст. Петканова 1982: 317 – 327, 406 – 408)

Това е също голяма група произведения с древен произход, свързани с езически вярвания, произтичащи от човешката потребност да се научи бъдещето. За това, че древните хора гадаят бъдещето с помощта на сънищата, полета на птиците, животинските вътрешности, знаем от множество източници. За този вид традиции на територията на България четем в *Отговорите на papa Николай до българите* от 866 г., където се говори за българи, които преди битка извършват всеки път „заclinания, песни, танци и всички видове гадаене“, спазвайки „дните и часовете“. Подобно на апокрифните молитви, гадателните книги минават по същия път, за да достигнат до Византия⁴, а след това – до България в различни редакции. Въпреки че те се четат от християни, в тях няма християнски герои и затова техните езически корени са съвсем очевидни (Петканова 1997: 291 – 295).

⁴ „Най-ранните апокрифи се създават на арамейски, коптски и гръцки език най-напред в Палестина, Сирия, Египет“ (Петканова 1982: 8).

Гадателните книги са подредени според знаците, по които се гадае:

- 1. Предсказване по знаци на природата:** например според гръмотевици, светкавици, дъжд (оттук и названията на текстовете *Гръмник*, *Мълнияк*) или според реакциите на животни (*Мишеписк*, *Птичник*);
- 2. Предсказване по календарни и астрономически знаци:** според деня, в който се пада Коледа (*Коледник*); според звездите (*Звездочетец*, *Планетник*); според луната и лунния календар (*Лунник*).
- 3. Предсказване по признаци, свързани с човека:** по вибрациите на мускулите на човешкото тяло (*Трепетник*); по сънища (*Съновник*); в зависимост от деня, в който човек се разболее (*Месецолюб*), както и от деня, в който е роден (*Рожденик*). Така, както и апокрифните молитви, те изпълняват главно практическа функция. Изреченията са кратки и по същество: важно е да се каже ясно и точно какво ще се случи, тук няма място за поетични изповеди. Тези творби не са и развлекателна литература – изразяват вярата във вечните закони, които управляват света и които човек иска да открие. Към този тип творби отнасяме *Коледник*, *Гръмник* (*Кръговник*), *Гръмник – Зодиак*, *Трепетник*, *Мълнияк*, *Месецолюб*, *За затъмнението на слънцето*, но в тях се наблюдава съвсем скромно участие на символиката на числата, всъщност почти нулево с малки изключения.

В *Коледник*⁵ се изброяват седемте дни от седмицата и се прогнозира какво може да се случи, ако Коледа се падне в определен ден от седмицата. В *Гръмник* пък се предсказва бъдещето по гръмотевиците в различните месеци. Посоченото с име „число“ придружава всяка обсъждана зодия във втория тип – *Гръмник*, в който се споменават последствията от гръмотевиците в даденото „число“ на зодията, но нищо повече от това. В *Трепетник*⁶ се гадае по вибрациите на всяка част от тялото в дадения ден от месеца: през януари това са дните 1, 8, 15, 16; през февруари – 10, 28; през март – 12, 25, 31; през април – 16; през май – 30; през юни – 20; през юли – 15, 22; през август – 19, 24, 29; през септември – 20, 30; през октомври – 10, 20, 31; през ноември – 15, 30 (тук по изключение това са добри дни); през декември – 1, 25, 31. В *Месецолюб* се забелязва натрупване на голям брой числа, но трудно бихме намерили основание да търсим някаква по-дълбока символика, тъй като става дума за много различни числа, използвани без определено правило и ритъм. Ако човек се разболее в определен ден, как би протекла болестта му? На такива въпроси се опитва да отговори този апокриф, а прогнозите са обикновено песимистични. Според принципа „на всеки месец

⁵ Преводът е по Домбек-Виргова 1983.

⁶ Т. Домбек-Виргова превежда като *Drżącznik* (Домбек-Виргова: 1983: 73).

от годината“ е написан и апокрифът *За затъмнението на слънцето*, според който само през януари затъмнението вещае нещо хубаво и дава някаква надежда.

Изводи

Сред избраните от мен текстове най-осезаема е символиката на числата в апокрифните молитви и във „въпроси и отговори“, а най-слабо застъпена – в гадателните книги, въпреки наличието на числа, но те не са „типичните“, недвусмислено свързани с Библията. Най-често използваното число е три, което доминира почти във всяка апокрифна молитва, както и числата седем и дванадесет. Тези числа присъстват както в събития, свързани с християнската вяра, така и в напълно абстрактни, неправдоподобни, потопени във фолклора събития. Най-добрият пример за това е тройката – редовно цитирана в образа на Светата Троица, но и в много други ситуации, които функционират като магически: например тройното произнасяне на заклинание или вземане на три предмета с молитвено предназначение. Често споменавано число е също четири, отнасящо се до четиримата евангелисти, четирите планини, четирите райски реки и четирите краища на света. Числото две обикновено представя „двойка“ ангели, светци и т.н., деветката засилва ролята на тройката, пет и осем са рядко срещани. С интересно явление е свързано числото 318 (със Събора в Никея) и 72 (6 x 12 племена на Израел). Седем се родее с „небесната сфера“: с ангелите, небесата и освен това със стълбовете, поддържащи дъното на морето, където е „адовото жилище с вързан Антихрист“. Дванадесет – доста изненадващо, често се свързва с „дяволски“ образи като дванадесетте имена на вещиците или дванадесетте дъщери на Ирод, „носещи треска“. Затова пък кръглите (целите) числа както винаги имат функцията да преувеличават значението на дадения образ и по този начин да въздействат по-силно на въображението: например тристата ангели, които въртят „гърмящо колело“ и които извикват дъжд и светкавици. Числата с по-ниска стойност постигат целта си чрез честа и ритмична повтораемост.

Системните повторения на едни и същи числа или натрупването на еднакви числа в дадена творба (с чести препратки към Библията), поставянето им в непосредствена близост до героите и събитията от Библията, честото цитиране на Светата Троица, както и силното влияние на фолклорната символика – заклинания, суеверия, приказно „неправдоподобие“, доказват, че числата не са избрани случайно, а са резултат от дълбоко вкоренени в колективното подсъзнание образи, т.е. символи. В избраните текстове не съм анализирала влиянието на символиката на

числата върху композицията, тъй като това излиза извън рамките на поставената изследователска цел. В центъра на моето внимание е неофициалната извънкултова литература и тя има подчертано прозаически наративен характер (или е изградена на принципа „въпроси и отговори“). В избраните от мен апокрифи не присъстват и числата с документална или историческа стойност (може би с изключение на 318 – числото на Светите Отци от Никейския събор). Числата тук служат за обогатяване с нови значения, за събуждане на определени образи в съзнанието на средновековния човек. Те открояват изразителната сила на елементите на християнската религия, но показват и по-ранни елементи от езическата култура. Заедно с образите, които носят, те са един много добър пример за смесване и взаимно влияние на култури и традиции, а същевременно са своего рода запис на *профанация на sacrum* и *сакрализация на profanum* в епоха, изпълнена с контрасти и противоречия.

ЛИТЕРАТУРА

- Гуревич 1976:** Guriewicz, A. *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.
- Гуревич 1987:** Guriewicz, A. *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Домбек-Виргова 1983:** Dąbek-Wirgowa, T. *Siedem niebios i ziemia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.
- Еко 1999:** Eco, U. *Semiologia życia codziennego*. Warszawa: Czytelnik, 1996.
- Елиаде 1998:** Eliade, M. *Obrazy i symbole*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 1998.
- Елиаде 2000:** Eliade, M. *Traktat o historii religii*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2000.
- Елиаде 2008:** Eliade, M. *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2008.
- Клочовски 1998:** Kłoczowski, J. *Młodsza Europa*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998.
- Луркер 1994:** Lurker, M. *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Kraków: Znak, 1994.
- Наумов 1976:** Naumow, A. E. *Apokryfy w systemie literatury starocerkiewnosłowiańskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Петканова съст., 1982:** *Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи*. Съставител и редактор: Донка Петканова. [Stara bałgarska literatura.

Т. 1. Апокрифи. Sastavitel i redaktor: Donka Petkanova.] София: Български писател, 1982.

Петканова 1983: Петканова, Д. Значението на числата в старобългарската литература. [Petkanova, D. Znamenieto na chislata v starobalgarskata literatura.] // *Старобългарска литература*. Книга 13. Редактори Б. Ангелов, Л. Грашева, П. Динеков. София: БАН, 1983, 12 – 28.

Петканова 1997: Петканова, Д. *Старобългарска литература IX – XVIII век*. [Petkanova, D. Starobalgarska literatura IX – XVIII vek.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.

Петканова 2000: Петканова, Д. *Средновековна литературна символика*. [Petkanova, D. Srednovekovna literaturna simbolika.] София: Време, 2000.

Станчев 1995: Станчев, Кр. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. [Stanchev, Kr. Stilistika i zhanrove na starobalgarskata literatura.] София: Просвета, 1995.

Старовейски 2006: Starowieyski, M. *Barwny świat apokryfów*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 2006.

Форстнер 1990: Forstner, D. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990.